

De helende kracht van kunst: verslag colloquium

Dinsdag 20 juni 2017

DIRK DE WACHTER

Psychiater/kunstpleiter

“The object of art is to give life a shape.”

Dirk De Wachter zegt het bijna verontschuldigend: “Ik ben een psychiater. Ik ben geen kunstkenner, en geen museum.” “Maar,” zo vervolgt hij, “ik ben wél een mens die vanaf jonge leeftijd gefascineerd is door de menselijke geest en creativiteit. Wat ik deze ochtend ga vertellen over wat ik denk dat de betekenis van kunst kan zijn, is gebaseerd op mijn eigen ervaring als psychiater en mijn contact met patiënten.”

De Wachter verwijst vrijwel meteen ook naar performance artist Marina Abramovic, wiens werk hij ooit in Antwerpen mocht ontdekken. Later blijkt dat dit nog maar een voorproefje was. Want net zoals in zijn eigen jonge jaren, zorgt Abramovic ook nu voor ons voor de rode draad in het verhaal. Van fascinatie gesproken.

Kunst als noodzaak

De Wachter analyseert: “We leven in een maatschappij waarin alles leuk moet zijn. Er is een cultuur van leukigheid waarin geen plaats is voor het negatieve. Het moet allemaal plezant zijn en wat niet in dat plaatje past, wordt afgevoerd naar psychiaters, ziekenhuizen ... Dat is de sfeer die nu heerst. Denk bijvoorbeeld aan Facebook. En die sfeer wordt als illusie gecultiveerd. De indruk wordt gecreëerd dat we allemaal onwaarschijnlijk gelukkig zijn. Dit creëert veel geestelijke gezondheidsproblemen ... en dan komt men bij mij ... We leven in een ongelooflijk goede maatschappij, maar er lijkt een probleem te zijn met zingeving, met de fundamentele existentiële zin. En wat doet kunst? Kunst kijkt terug in de barst. Kunst geeft toegang tot de fond [tenminste, als het goede kunst is]. Kunst toont iets voorbij de oppervlakkigheid.”

De Wachter verwijst vervolgens naar Emmanuel Levinas, en het 'il-y-a': de naamloze totaliteit van het pure zijn. "Het wezenlijke zijn van de mens is niet gemakkelijk. Het leven is een lastige affaire. De machteloosheid van het zijn. Het zinloze zijn van het zijn is problematisch. En onze cultuur wil dit soort thema's afwerpen en verdringen. Er zit een tegenstrijdigheid in: het ziek zijn van de mens brengt hem tot de essentie. Kunst kan eveneens toegang geven tot deze wezenlijkheid. Wezenlijke kunst doet ons ergens een glimp opvangen van de wezenlijkheid van het zijn. Nog een tegenstrijdigheid: mensen moeten soms eerst tegen een muur aanlopen om tot dit wezenlijke te komen."

Kunst brengt verschil

We moeten de duisternis bestrijden, zo bepleit De Wachter. "Uit de anonimiteit van het zijn moeten we subject worden. Kunst is daarin wezenlijk, denk ik. De creativiteit van de mens is zijn wezenlijkheid. Het zijn is een worden. Men arriveert nooit in het bestaan. Het zijn is altijd opnieuw blijven worstelen. Levinas spreekt over 'la jouissance' (de genieting). Genieten van het kleine, het onopvallende, het gewone. 'La jouissance' is geen impulsieve toestand van grote fantastischheid zoals de leukigheidcultuur. Het kan daarentegen bijna niet opgemerkt worden. Voor mij is esthetiek en schoonheid plezierigheid. Schoonheid is van alle tijden. Het maakt draaglijker. Maar ze mag niet utilitair worden ingezet, want dan verliest ze haar kracht. Kunst laat zich vandaag ook gebruiken door het kapitalistisch gebeuren, bijvoorbeeld als belegging. Maar plezier is wezenlijk om met het moerasige van het bestaan om te gaan."

"Kunst brengt verschil," verduidelijkt De Wachter, daarbij verwijzend naar het begrip 'la différence' van Jacques Derrida. "Kunst doet altijd iets herkenbaars, en dan iets moeilijks. Onze cultuur probeert alles altijd zo gemakkelijk mogelijk te maken (bijvoorbeeld denken in termen van wij-zij). Maar Derrida stelt dat we de waarheid niet kunnen kennen. De waarheid moeten we altijd opnieuw contextualiseren."

Kunst doet stilstaan

Kunst spiegelt. Een spiegel die raar is, vervormend, confronterend. De Wachter: "Het is altijd in de ander dat de mens is. In onze maatschappij is er de neiging om de ander tot 'le même' te maken. Een spiegel van onze eigen wensen en verlangens. Maar er moet erkenning zijn van het radicaal anders zijn van de ander. In het curieus blijven naar de andere schuilt de liefde. Het kunstwerk als taal van de ander. Het kunstwerk dat onbegrijpelijk mag zijn. Een tentoonstelling waar je weer buiten gaat met vragen, heeft goed gewerkt. Het anders-zijn toont zich bij uitstek in de hedendaagse kunst (denk ik)."

"Kunst kan doen stilstaan. Kunst kan mensen tot zichzelf brengen. Kunst kan mensen even uit de drammerigheid halen. De zin verschijnt in het durven in de ogen kijken van de zinloosheid. Het feit dat ons bestaan tijdelijk is, maakt het wezenlijk. De liefde toont zich ook in de ambetantigheid, in de moeilijke momenten. De kunst heeft eveneens betekenis in de lastigheid. Anders is het versiering, ledigheid, of belegging."

Kunst in de wachtruimte

“Hoe kan de taal van de kunst ons aanzetten tot bezinning? Ik ben peter van het project ‘Kunst in de wachtruimte’. Want wat is het belangrijkste in de praktijk of in de consultatie? De wachtzaal! Mensen zeggen me vaak: “Ik denk na in de auto of in de trein als ik op weg ben naar u.” De wezenlijkheid van mijn consultatie speelt zich eigenlijk af in het wachten (en niet de nabeschouwing). Om dan eigenlijk altijd ontgoocheld te worden tijdens de consultatie zelf. Want ikzelf bevind me dan ook in de rol van de mens die het ook niet weet, die terugstuurt in de wereld die ik ook niet begrijp. De wezenlijkheid van het wachten dus.”

Afsluiten doet Dirk De Wachter met een verwijzing naar werk van – hoe kan het anders – Abramovic. En hij leest ons een gedicht van Bukowski voor. Het is een klein en onopvallend moment van plezierigheid.

BARBARA RAES

KASK, School of Arts [Open Einde] / Beyond the Spoken [werkplaats voor niet-erkend verlies]
Interview door Julie Rodeyans

JR: Barbara, je was lang werkzaam in de kunstensector. Vandaag de dag werk je rond afscheid en rituelen. Hoe is de verbinding tussen kunst en zorg er bij jou gekomen?

BR: Ik was in mijn leven op een punt beland dat ik aan grote zelfzorg moest doen. Ik was werkzaam in de kunstensector, maar ik heb er op dat moment afstand van genomen. Ik nam een jaar de tijd om te zoeken, om opnieuw een kader te creëren voor mezelf, om een transformatie te ondergaan als het ware. Het was belangrijk voor me om te vertragen, om te verstillen. Dat was moeilijk. Ik moest afscheid nemen van mijn oude zelf. Het zou veel makkelijker geweest zijn om terug te gaan naar mijn job, en binnen mijn comfortzone te blijven. Maar ik had nood aan ruimte. Ik was altijd al sterk gefascineerd door de dood. Uiteindelijk ben ik een opleiding ‘funeral celebrant’ – een begeleider van afscheidsrituelen – gaan volgen in het Verenigd Koninkrijk. Ik heb er toen eigenlijk alles geleerd: want door zoveel bezig te zijn met de dood leer je ook alles over het leven. De eerste les bestond bijvoorbeeld uit het kijken naar de verbranding van een menselijk lichaam. Dat was hard. Maar ik heb uiteindelijk de schoonheid daarvan leren zien.

Ik moest in die opleiding ook maar liefst 80 begrafenissen analyseren om vervolgens een antwoord te kunnen formuleren op de vraag wat precies een goed afscheid is. Wat is de dramaturgie van zo iets? Wat is de helende kracht? Een andere examenopdracht was: maak een afscheidsritueel voor een homoseksueel koppel; een van hen is palliatief. Toen dacht ik: ‘Aha dit wil ik doen!’ En die afscheidsrituelen wil ik bovendien in co-creatie met kunstenaars doen. Ik maak nu rituelen voor ‘kleine begrafenissen’ in het leven. Bijvoorbeeld voor iemand die een dubbele borstamputatie moest ondergaan, of voor iemand die geen kinderen kon krijgen, maar ik doe ook blije dingen, bijvoorbeeld voor een meisje dat 10 jaar oud werd. Ik probeer een omkering te doen in het proces dat mensen doorlopen door vooraf een ritueel te maken (niet achteraf). Ik verdiep heel erg, en vraag door: waar wil je juist afscheid van

nemen? Scheidingen, abortus ... Het gaat allemaal om vormen van afscheid waar doorgaans geen ruimte voor is.

JR: Hoe werk je precies samen met de kunstenaars?

BR: Het wederzijds vertrouwen is erg belangrijk. Wat is doe is kunstzinnig, poëtisch. Maar het is geen kunst. Het is ook geen therapie. Wel therapeutisch. Het is belangrijk dat mensen dit begrijpen zodat er geen misverstanden zijn. Want mensen hebben toch vaak de behoefte om me te plaatsen. Meestal stelt men me de vraag: 'Wat doe je nu?', in plaats van: 'Wie ben je nu?'

JR: Zou je dit ook gedaan kunnen hebben binnen de kunstensector? Of moest je erbuiten staan?

BR: Kunst, dat is mijn thuis, mijn ziel. Het is nog steeds een deel van mij. Maar ik werd ziek van het 'huis', de structuur, het systeem.

JR: Hoe geef je rituelen vorm? Wat maakt een ritueel waardevol?

BR: Als je denkt aan de klassieke structuur van een begrafenis, dan is het meest heftige moment wanneer de kist of de urne wordt binnengebracht. Want dan pas beseffen mensen werkelijk dat die persoon er niet meer is. Je moet eerst de energetische curve naar boven proberen te trekken en de overleden persoon terug tot leven wekken door te vertellen over hoe die persoon was. Dan kan je terug dieper gaan (of dalen in de curve) en afscheid nemen. Het diepste punt is als het lichaam aan de vlammen of aan de aarde wordt gegeven. Het is belangrijk om de energetische curve dan weer omhoog te trekken: het vinden van troost. De nazorg is belangrijk. Het komt erop aan om de hele curve te volgen. Anders kan men in het diepe dal blijven hangen, bijvoorbeeld.

JR: Dit klinkt erg performatief: de link met het kunstenveld is snel gemaakt?

BR: Ik vertrek altijd vanuit de persoon voor mij. En voor mij lijkt het altijd alsof die persoon een hele (denkbeeldige) groep kunstenaars heeft meegebracht. Ik vraag mensen altijd om objecten mee te brengen ook, of om na te denken over een plek, wie ze willen betrekken enzovoort. Zo creëren we een tijdelijke gemeenschap om die persoon te dragen.

JR: Wat je doet is geen therapie. Waar ligt het verschil?

BR: Er zijn wel therapeuten die doorverwijzen naar mij. Ik ben dus vaak een onderdeel in het hele proces dat mensen doormaken.

JR: Dank je voor dit gesprek!

PANELDEBAT GELEID DOOR WERNER TRIO (KLARA)

Keynote speakers + 4 extra stemmen uit het veld:

- Frie Leysen [programmator, o.a. ex-KFDA]
- Piet Van Hecke [publiekswerking MHKA]
- Margreet Melman [project Care & Culture Nederland]
- Geert Schelkens [coördinator Solentra]

Werner Trio polst naar reacties bij de panelleden naar aanleiding van de keynotelezingen. Een greep uit de reacties:

Frie Leysen: “In onze samenleving loopt iedereen vaak rond als een kip zonder kop. Nooit nemen we de tijd om eens rondom ons te kijken; om te stoppen. En dat is wat kunstenaars wel doen voor mij. En van daaruit formuleren ze een visie. Als mensen komen kijken naar iets: dat is voor mij het helende. En dat doet vaak veel zeer, want de kunstenaar wijst net daar waar het zeer doet.”

“Het idee van ‘iedereen is kunstenaar’: daar moeten we mee stoppen. Er zijn maar heel weinig kunstenaars. Vele mensen zijn wel creatief. Maar een kunstenaar is iemand die de tijd neemt om de wereld te analyseren, die kan wijzen waar het pijn doet en de urgentie voelt om dit te delen, en die moed heeft om eigen artistieke taal ook kritisch te bevragen.”

Op de vraag van Werner Trio of kunst misschien een nieuwe religie is, luidt haar antwoord: “Kunst moet niks! En dat is heel belangrijk. U [Dirk De Wachter] sprak over de noodzaak van het overbodige. Dat is wat we nodig hebben. Kunst is natuurlijk iets dat verbindt. Ik verdedig heel erg de luxe van het overbodige en van het efemere [na het applaus is er niets meer]. Dat is zo uitzonderlijk, en dat moeten we koesteren.”

“Kunstenaars die werken met kwetsbare groepen: het is heel erg in de mode en ik vind het gevaarlijk. Het proces is onwaarschijnlijk goed. Maar zet je die mensen ook op een podium? Wat Jérôme Bel bijvoorbeeld heeft gedaan is een schande. Op straat lopen we vluchtelingen, gehandicapten, armen zomaar voorbij, maar we zijn wel bereid om een ticketje te kopen als ze op een podium staan.”

Geert Schelkens: “Wij werken voor een specifieke doelgroep en wij werken vanuit een individueel kader. Als therapeut moet je proberen verbindingen te leggen naar het wezenlijke. De doorstart komt vaak maar als mensen eerst kunnen stilstaan. Er gebeurt inderdaad veel in de wachtkamer. Maar altijd is het een zoektocht. Die je zelf moet doen. De ontmoeting met de cliënt is essentieel.”

Margreet Melman: “Ik ben contrabassist van opleiding. Dan heb ik bedrijfskunde gestudeerd. In kunst zit vaak veel kracht, maar dat heeft geen plek. Care & Culture startte drie jaar geleden in een zorglocatie: een verpleeghuis waar net kleinschalig wonen was geïntroduceerd. En dan bleek dat er allemaal deuren waren met driedubbele codes. Uiteindelijk ontwikkelden we een systeem. En het eerste wat we vooropstelden is dat kinderen hier weer binnen zouden komen zodat ouderen en kinderen elkaar kunnen ontmoeten. Zo hebben we een koor opgericht waarin intergenerationele aspecten zeer belangrijk zijn. Ook werd er vooral

veel koffie en thee gedronken. Wij zoeken verborgen talent in oude mensen. Het effect is dat mensen zich gewaardeerd en trots voelen. Mensen met een beperking komen weer ‘in het moment’.”

Piet Van Hecke: “Sinds 2014 coördineer ik Meet Me @ M HKA. Wij hebben een methodiek toegepast, samen met professor Engelborgs (UA), om mensen met dementie en hun mantelzorgers te betrekken in het museum. Toen waren wij het eerste museum dat met deze doelgroep samenwerkte. Ondertussen zijn er al meerdere van deze fantastische initiatieven voor mensen met dementie in musea. Een kernwoord in deze activiteiten is gelijkwaardigheid. Het gaat om samen dingen ontdekken. Hedendaagse kunst is een heel open gegeven. Dus er is geen waarheid. Humor is een ander belangrijk element in deze activiteiten. En de humor komt van iedereen. Als gids moet je je hiervoor openstellen. De gids mag zich ook niet te veel afvragen: wat mag ik zeggen of niet, of wat wenst men dat ik zeg?”

“Wat centraal staat, zijn de relaties die je aangaat om te praten; mensen komen dichterbij elkaar. Want er zit vaak veel spanning op die relaties. Mensen zeggen soms: “Ik was tijdens de activiteit even terug partner en niet de verzorgende.”

Op de vraag van Werner Trio of daar wel kunst voor nodig is en bijvoorbeeld bloemschikken ook geen optie is, antwoordt hij: “We hebben vandaag al veel gehoord dat aantoont dat er een verschil is. Maar waar veel drempels zitten, is tussen het museum en de zorg. Het museum moet niet therapeutisch willen zijn. Kunst heeft eigenlijk voor iedereen gewoon een positief effect. Je hoeft niet ziek te zijn (of: we zijn inderdaad allemaal een beetje ziek). Het gaat erom kunst toegankelijk te maken voor iedereen.”

Dirk De Wachter: “Ik ben geen kunstenaar, want ik heb geen talent. Ik ben wel met muziek bezig geweest, tekenacademie ... Maar nu kan ik niets meer. Ik heb veel bewondering voor mensen met talent die dingen kunnen creëren waar wij van staan te kijken.”

Barbara Raes: “We moeten een vorm van nederigheid behouden. Dat geldt voor zowel de kunst- als de zorgsector. We moeten niets pretenderen over elkaar. Ik heb een groot gevoel voor zorgzaamheid, dat wel.”

Julie Rodeyns: “Een good practice is het project ‘IN/FINITY’. Een danser werkt samen met iemand uit de palliatieve zorg. De danser bootst de beweging na bijvoorbeeld van iemand die dreigt te vallen. De danser doet iets creatiefs met die beweging. Belangrijk is: wij kijken vaak naar die persoon als louter een zorgbehoevende en we benaderen hem te weinig als mens.”

Wim Distelmans: “Wat ik heb geleerd is dat wij zorg op een betuttelende manier leiden. Wij hebben het grote gelijk en wij weten wat goede zorg is: althans volgens het medisch model. Maar mensen hebben ook andere problemen, bijvoorbeeld van zingeving. Zeker met de dood voor ogen. En daar komt volgens mij een echte kunstenaar in beeld (en met een kunstenaar bedoel ik een talent, een open, zoekende mens). En daar raken voor mij de twee werelden van kunst en zorg elkaar. Want een kunstenaar is ook met zingeving bezig. Mensen kunnen zichzelf overstijgen. We hebben er zelf veel te weinig aandacht voor omdat we altijd

vanuit het medische bezig zijn. Voor mij is deze samenwerking tussen kunst en zorg dus fundamenteel.”

Verslag: Julie Lambrechts, Tine Vandezande, Hildegarde Van Genechten (FARO)

   #HelendeKunst

In samenwerking met

MATCHBOX

Met de steun van

